

Płeć w przestrzeni wiejskiej**STRESZCZENIE**

Istotą artykułu jest przedstawienie modelu funkcjonowania płci w środowisku wiejskim, wskazanie najważniejszych męskich i kobiecych ról oraz sposobu postrzegania płci. Tradycyjna społeczność wiejska wytworzyła w ciągu wieków własny układ płci, który różni się od znanego z kultury ogólnej. Badania na południu Małopolski wskazują na wyraźny podział na świat kobiecy i męski. Te dwa światy istnieją obok siebie, ale także w opozycji do siebie. Kobiety i mężczyźni pracują i realizują się w odmiennych przestrzeniach. Kobięca aktywność ogranicza się do sfery prywatnej, domu, rodziny, wychowania dzieci i pracy w gospodarstwie. W sferze publicznej dominuje świat męski. Mężczyzna pracuje poza domem, zarabia na utrzymanie rodziny, podejmuje ważne decyzje i reprezentuje swoją rodzinę na zewnątrz. W tradycyjnym układzie męsko-damskim dominujący jest mężczyzna, a kobieta – podporządkowana. Indywidualizm i odstępstwa od przyjętych schematów przyjmowane są negatywnie. Należy podkreślić, że kobiety podlegają większej kontroli społecznej niż mężczyźni oraz krytyce w sytuacjach niepożądanych, na przykład konkubinaty, rozwód. Kultura masowa oraz przemiany społeczne wpływają obecnie na zmiany w wiejskim układzie męsko-damskim oraz światopoglądzie mieszkańców dotyczącym męskości i kobiecości.

SŁOWA KLUCZOWE – PŁEĆ, PRZESTRZEŃ WIEJSKA, JĘZYK WIEJSKI*Gender in the Rural Space***SUMMARY**

The essence of the article is to present how the model of gender exists in the rural environment, to identify the most important male and female roles and to show the way gender is perceived. Over the centuries traditional rural community has created its own system of gender

that is different from the one present in the mass culture. Research in the south of the Lesser Poland area shows a clear distinction between feminine and masculine worlds. These two worlds exist side by side, but also in opposition to each other. Men and women work and fulfil their roles in different areas. Female activity is confined to the private sphere; home, family, raising children and working on the farm. Public sphere is male-dominated. Man works outside home, earns money to support his family, makes important decisions and represents his family outside. Man is dominant and woman – subordinated in the traditional male and female system. Individualism and deviations from the accepted norms are perceived as negative. It should be noted that women are subject to greater public control and criticism than men in undesirable situations, such as cohabitation or divorce. Mass culture and social transformations are influencing changes in the rural male-female system and in the local world view regarding masculinity and femininity.

KEYWORDS – GENDER, RURAL SPACE, RURAL LANGUAGE

Wprowadzenie

O chwilę przechodzili koło budowy jakiegoś domu.
Akurat dźwig dźwigał całą ścianę pokoju na piąte piętro.
Operatorem, (...) maszynistką była kobieta.
Stary Kuruc przystanął, bo bardzo go to wszystko dziwiło i zarazem ciekawiło.
– To baba tą maszyną kieruje? – spytał niedowierzający.
– A cóż to takiego dziwnego? – powiedział Jasiu.
– Teraz baby wszystko robią na równi z chłopami.
Stary przyjrzał się uważnie synowi, czy aby ten prawdę gada.
– Teraz ten świat to się już całkiem do góry nogami przewrócił – powiedział.
– Kto to dawniej słyszał, żeby baba coś takiego robiła¹.

Płeć jest jednym z podstawowych wyznaczników charakteryzujących człowieka oraz mających wpływ na miejsce i rolę jednostki w społeczeństwie. W różnych kulturach świata wytworzyły się określone schematy funkcjonowania płci oraz utrwaliły się pewne poglądy i opinie na temat kobiecości i męskości. W interdyscyplinarnych badaniach nad kulturowymi i społecznymi

---

¹ A. Jazowski, *Opowieści ludu spiskiego*, Warszawa 1967, s. 65. W zbiorze opowiadań autor uwzględnia cechy gwarowe. W cytowanym fragmencie zastosowano zapis literacki.

procesami konstruowania się norm męskości i kobiecości (*gender studies*) dostrzega się dychotomię płci w różnych sferach życia i aktywnościach, dominację lub dyskryminację oraz zachodzące zmiany w obrazie płci². Zmieniającą się sytuację płci można badać w perspektywie historycznej, porównując na przykład udział mężczyzn i kobiet w różnych dziedzinach życia społecznego w poszczególnych okresach. Charakterystyczne modele funkcjonowania płci oraz różnice w poszczególnych przestrzeniach społecznych można także obserwować w różnych grupach społecznych oraz środowiskach³. Podstaw stratyfikacji płci poszukuje się między innymi w kulturze, zjawiskach społecznych, w religii⁴. Daphne Spain w książce *Gendered Spaces* przedstawia zależność statusu płci od zajmowanej przestrzeni⁵. Według

---

² Por. C.M. Renzetti, D.J. Curran, *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, przekł. A. Gromkowska-Melosik, Warszawa 2005.

³ R. Siemieńska analizuje udział kobiet polskich w polityce, por. R. Siemieńska, *Nie mogą, nie chcą czy nie potrafią? O postawach i uczestnictwie politycznym kobiet w Polsce*, Warszawa 2000. Autorzy zbiorowej pracy *Humanistyka i płeć III. Publiczna przestrzeń kobiet: obrazy dawne i nowe* próbują zrekonstruować zakres uczestnictwa kobiet w życiu publicznym w różnych okresach historycznych w kulturze polskiej oraz innych krajów europejskich i Stanów Zjednoczonych, por. E. Pakszysz, W. Heller, *Humanistyka i płeć III. Publiczna przestrzeń kobiet: obrazy dawne i nowe*, Poznań 1999. Podobnie opracowanie amerykańskich uczonych *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo* analizuje udział kobiet i mężczyzn w różnych sferach życia i różnych okresach kultury amerykańskiej, por. C.M. Renzetti, D.J. Curran, *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, dz. cyt.

⁴ W polskiej refleksji humanistycznej jest wiele opracowań opisujących to zagadnienie z różnej perspektywy badawczej: socjologicznej, kulturowej, językowej, literackiej. Oto kilka przykładów: *Aktorzy życia publicznego. Płeć jako czynnik różnicujący*, red. R. Siemieńska, Warszawa 2003; E. Głazewska, U. Kisio, *Komunikacja niewerbalna. Płeć i kultura. Wybór zagadnień*, Lublin 2012; A. Gromkowska, *Kobiecość w kulturze globalnej. Rekonstrukcje i reprezentacje*, Poznań 2002; *Płeć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke, „Język a Kultura”, t. 9, Wrocław 1994; M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska, *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin 2005; M. Janion, *Kobiety i duch inności*, Warszawa 2006.

⁵ Por. D. Spain, *Gendered Spaces*, Chapel Hill-London 1992.

autorki, na pozycję płci wpływa segregacja przestrzenna w miejscu zamieszkiwania⁶, edukacji⁷, pracy⁸.

Głównym założeniem niniejszych rozważań jest omówienie modelu funkcjonowania płci w środowisku wiejskim, wskazanie najważniejszych ról męskich i kobiecych, które wyznacza przestrzeń wiejska. Istotne jest także uwidocznienie współcześnie zachodzących zmian w tradycyjnym układzie. Przedstawione poniżej obserwacje powstały na podstawie badań zależności pomiędzy językiem mieszkańców wsi a czynnikiem płci, prowadzonych przez autorkę przez ostatnie dziesięciolecie na południu Małopolski⁹. Poniższy tekst ma charakter socjolingwistyczny.

Dlaczego wieś?

Środowisko wiejskie to swoista przestrzeń geograficzna, społeczna, kulturowa oraz językowa. Do niedawna wieś była miejscem zamkniętym i oddalonym (nie tylko ze względu na położenie geograficzne) od miasta i kultury ogólnej.

Spółeczność wiejską tworzyła wyłącznie warstwa chłopska zajmująca się rolnictwem. Struktura wykształcenia nie wykazywała zróżnicowania, bo mieszkańcy wsi kończyli edukację na szkole podstawowej. Jedynym systemem komunikacyjnym była gwara¹⁰.

---

⁶ Status kobiet jest niższy tam, gdzie w domostwach wydzielone są osobne części dla kobiet i osobne dla mężczyzn, m.in. w niektórych społecznościach Azji, Afryki i Ameryki Południowej. Przykładowo w tradycyjnym domu mongolskim są oddzielne pomieszczenia dla mężczyzn i dla kobiet. W części męskiej przechowywane są książki i dokumenty (do których nie mają dostępu kobiety) i przyjmowani są ważni goście. W kobiecej – wykonywane są prace domowe (gotowanie, pranie) i wychowuje się dzieci, por. tamże, s. 39.

⁷ Na przykład XIX-wieczne męskie szkoły udostępniały cenniejszą wiedzę z zakresu medycyny, prawa, teologii, natomiast domowe kształcenie kobiet ograniczało się z reguły do nisko cennej wiedzy, por. tamże, s. 4.

⁸ We współczesnych miejscach pracy segregacja przestrzeni może mieć np. wymiar architektoniczny, przejawiający się tym, że mężczyzna jako szef pracuje w zamkniętym gabinecie, a kobieta jako sekretarka – przy otwartych drzwiach, por. tamże, s. 140.

⁹ W badaniach zróżnicowania języka mieszkańców wsi brano pod uwagę także inne czynniki społeczno-demograficzne, np. wiek, wykształcenie, pobyt poza wsią, por. H. Grochola-Szczepanek, *Język mieszkańców Spisza. Płeć jako czynnik różnicujący*, Kraków 2012.

¹⁰ H. Grochola-Szczepanek, *Badania języka mieszkańców wsi w kontekście przemian społecznych*, „Socjolingwistyka” 2013, 27, s. 43.

Postępujące od II wojny światowej zmiany gospodarcze i polityczne oraz nasilone od lat 90. ubiegłego wieku procesy globalizacji wpłynęły na bardzo duże przeobrażenia na polskiej wsi. Obok tradycyjnego, wiejskiego modelu życia pojawia się – nowy, niewiejski, zapożyczony z miasta i kultury masowej. Wiejskie społeczeństwo staje się coraz bardziej otwarte na przejmowanie miejskich wzorców zachowań, które wartościowane są wyżej niż własne, zwłaszcza przez młodszych mieszkańców. Coraz więcej osób znajduje zatrudnienie poza rolnictwem. Wzrasta liczba kształcącej się młodzieży wiejskiej. Rozpowszechnianie się form kultury masowej poprzez telewizję, prasę, telefonię komórkową i Internet także eliminuje izolację wsi.

W przestrzeni wiejskiej mamy obecnie zróżnicowaną społeczność pod względem struktury wykształcenia i zawodu, ale także pod względem kulturowym, światopoglądowym i językowym¹¹. Jest to ciekawe miejsce do badań dla różnych specjalistów.

Nazywanie płci

Znane z języka ogólnego określenie *płeć* nie funkcjonuje w codziennej wiejskiej komunikacji językowej¹². Co prawda, sporadycznie niektórzy mieszkańcy przywołują epitet *słaba płeć*¹³, ale tylko jako cytatai zasłyszany z telewizji. Niepopularność słowa *płeć* potwierdzają także słowniki gwarowe¹⁴. Mieszkańcy wsi wyrażają informacje o płci w sposób konkretny, odnosząc je bezpośrednio do osoby rodzaju męskiego lub żeńskiego. Głównymi

---

¹¹ Por. tamże, s. 43-53.

¹² Wiejska odmiana języka występuje w wersji mówionej. Charakteryzuje się dużą liczbą konkretnych nazw przedmiotów, z którymi mieszkańcy obcuja na co dzień, np. *grabie, krowa, wóz*. Znacznie rzadziej obserwuje się tendencja do tworzenia nazw abstrakcyjnych typu *świeżość, wyższość*.

¹³ Wszystkie przykłady pochodzą z gwar południowomałopolskich. Zapisy gwarowe sprowadzono tutaj do literackich.

¹⁴ Słowniki gwary podhalańskiej i orawskiej nie notują tego hasła, por. J. Zborowski, *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, oprac. i uzup. z materiałów autora przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kier. J. Okoniowej, Zakopane – Kraków 2009; J. Kaś, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków 2011. W kartotece *Słownika gwar polskich* znajdujemy hasło *płeć*, ale jego poświadczanie ogranicza się zaledwie do kilku punktów na mapie Polski, por. *Kartoteka Słownika gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN, Kraków.

nazwaniami używanymi na wsi są: chłop i baba, które można porównać z analogiczną parą z języka ogólnego: mężczyzna i kobieta. Nazwy te nie odpowiadają jednak w pełni semantycznej opozycji mężczyzna – kobieta. Wyraz chłop występuje w dwóch znaczeniach: ‘każdy dorosły mężczyzna’ oraz ‘mąż’¹⁵. Podobnie nazwa baba odnosi się do każdej dorosłej kobiety oraz żony¹⁶. Określenia te informują nie tylko o płci, ale także o wieku i stanie cywilnym mężczyzny bądź kobiety. Należy podkreślić, że wyrazy chłop i baba nie są tutaj nacechowane ekspresyjnie, lecz mają neutralne znaczenia¹⁷.

Ogólnopolskie nazwy mężczyzna i kobieta są znane mieszkańcom, ale używa się ich rzadko, zwłaszcza wyraz mężczyzna jest prawie niestosowany¹⁸. Częściej pojawiają się potoczne określenia typu *gostek*, *gość*, *facet*, ale głównie u młodszych mieszkańców. Nazwa kobieta jest używana tylko jako określenie kobiety wiejskiej¹⁹. W odniesieniu do mieszkańców i mieszkanki miasta używane są formy pan i pani. Nie stosuje się tych określeń, kiedy mowa jest o mężczyznach i kobietach ze wsi. Jedynie w sytuacji, gdy ktoś postępuje niezgodnie z zasadami przyjętymi w środowisku wiejskim, to znaczy próbuje

---

¹⁵ Nazwa *chłop* pierwotnie funkcjonowała w znaczeniu człowieka niedorosłego lub bezwłasnowolnego, którego otaczało się opieką, por. W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 62.

¹⁶ Nazwa *baba* z charakterystycznym podwojeniem sylab (por. *mama*, *tata*) nawiązuje do języka dziecięcego, por. tamże, s. 19. Według A. Bańkowskiego, nazwa pierwotnie odnosiła się do wiedźmy-znachorki zamawiającej choroby (formułkami magicznymi) i pomagającej przy porodach, A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1-2, Warszawa 2000, s. 23. W dialektach i gwarach polskich leksem *baba* występuje aż w 55 różnych znaczeniach, por. *Słownik gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN, t. I, red. M. Karaś, t. 1, Wrocław – Kraków 1981, s. 202-212. Dla wyrazu *chłop* zanotowano 13 znaczeń, por. tamże, t. 3, s. 560-569.

¹⁷ Wyrazy *chłop*, *baba* są podstawą tworzenia wielu form pochodnych mających znaczenie ekspresyjne, np. *chłopek*, *chłopinka*, *chłopisko*, *babinka*, *babsko*, *babusia*, por. J. Kaś, *Słownik gwary orawskiej*, dz. cyt.

¹⁸ *Mężczyzna* istnieje w polszczyźnie od XV wieku. Początkowo był rodzaju żeńskiego: *ta mężczyzna* i posiadał znaczenie kolektywne, jak: *ta starszyzna*.

¹⁹ Z historii leksemu *kobieta* wiadomo, że tak nazywano w staropolszczyźnie służki dworskie pilnujące trzody chlewnej. Od XVII wieku nazwa zatraciła pierwotne znaczenie i zaczęła być używana początkowo w stosunku do niewiast z niskich stanów społecznych, a po upływie prawie dwóch wieków do wszystkich dorosłych osób płci żeńskiej. Podstawa hiperonimu *kobieta* nie została do tej pory ostatecznie ustalona.

naśladować człowieka miejskiego, możliwe jest użycie form *pan*, *pani*, ale mają one wydźwięk ironiczny, na przykład: „Taki *pan* z niego się zrobił”, „Gdzie ci taka *pani* pójdzie krowy doić”.

W przestrzeni publicznej

Przez wiejską przestrzeń publiczną rozumie się miejsca relacji międzyludzkich występujące poza domem i rodziną. Do miejsc takich należą: praca, zebrania wiejskie, urząd gminy, kościół, szkoła, ośrodek zdrowia. Relacje wśród mieszkańców mają charakter hierarchiczny, zależny między innymi od pełnionych funkcji oraz wieku. Płeć jest także ważnym elementem różnicującym funkcjonowanie jednostki w przestrzeni publicznej. Różnice uwiadcniają się w zasadach *savoir-vivre'u*, pełnionych funkcjach społecznych, wykonywanych zawodach, a także w zwracaniu uwagi na cechy osobowościowe i fizyczne.

Kontakty wewnątrz społeczności wiejskiej są nieoficjalne, ale nie zwalnia to mieszkańców z kulturalnego zachowania. Szczególnie dużą wagę przykładają się do pozdrawiania i właściwego tytułowania mieszkańców. Od najmłodszych lat rodzice wpajają dzieciom zasady dobrego wychowania, przypominając pouczenie: „Do każdego trzeba się odezwać, a nie trzeba być takim boczoniem” (‘mrukiem’). Zgodnie z tym zaleceniem, należy zawsze nawiązać rozmowę z napotkanym mieszkańcem wsi i pozdrowić go. Do osoby starszej trzeba zwracać się w liczbie mnogiej (tzw. *pluralis maiestaticus*) oraz odpowiednio ją zatytułować, na przykład: „Gdzie idziecie ciotko?”, „Idziecie stryjkowi do kościoła?”. Formy używane do mężczyzn: chrzestny ojciec, stryjek, swak, wujek, oraz do kobiet: ciotka, chrzestna matka, stryjna, wujenka mogą naturalnie dotyczyć krewnych, lecz są to także formy grzecznościowe stosowane do wszystkich starszych kobiet i mężczyzn ze wsi. Można przyjąć, że pełnią w języku wiejskim taką samą funkcję jak formy *pan*, *pani* w języku ogólnym. Tradycyjny wiejski model grzeczności różni się od ogólnego *savoir-vivre'u*²⁰.

---

²⁰ Por. K. Sikora, *Grzeczność językowa wsi*, cz. 1, *System adresatywny*, Kraków 2010.

Według wiejskiej etykiety, to kobieta zwykle pierwsza pozdrawia mężczyznę, niekiedy nawet młodszego od siebie. Mężczyzna nie zdejmuje nakrycia głowy. Podczas powitania i pożegnania ręce podają sobie tylko mężczyźni; kobiecie nie podaje się ręki ani nie całuje w rękę. Nie ma także zwyczaju ustępowania miejsca kobiecie lub przepuszczania jej przodem. Przy wchodzeniu lub wychodzeniu z domu zwykle mężczyzna idzie pierwszy, a kobieta podąża za nim²¹.

Udział kobiet i mężczyzn w sferze publicznej nie jest jednakowy. Ma to związek z tradycyjnym podziałem obowiązków, według którego kobieta zajmuje się domem i wychowaniem dzieci, a mężczyzna pracuje, zarabia i angażuje się w sprawy społeczności wiejskiej. Funkcje sołtysów, wójtów, radnych wsi i parafii przypadają mężczyznom. W opinii mieszkańców i mieszkank ta sfera aktywności jest odpowiednia dla mężczyzn. Kobiety nie mają właściwych predyspozycji, które pozwalają na kandydowanie i pełnienie tych funkcji. Do potrzebnych cech zaliczane są przede wszystkim odwaga i wiedza, które przypisywane są mężczyznom. Funkcje społeczne wiążą się także ze spotkaniami towarzyskimi, alkoholem, co dopuszczalne jest w przypadku mężczyzny, a na co kobieta zupełnie nie ma przyzwolenia. W zebraniach wiejskich, na których trzeba zabierać głos w dyskusji i podejmować decyzje, biorą udział zwykle mężczyźni. Oni także znacznie częściej od kobiet załatwiają potrzebne sprawy w urzędach.

Na wsi oprócz podstawowego zajęcia – prac w gospodarstwie rolnym, występują także inne tradycyjne formy działalności i zawody, polegające na świadczeniu usług dla mieszkańców, na przykład: baca, bednarz, kowal, młynarz, trocnik 'właściciel tartaku'. Kilkadziesiąt lat temu, kiedy mieszkańcy wsi tworzyli samowystarczalną społeczność, wiejskich zawodów było znacznie więcej, na przykład: folusznik 'pracownik foluszu', kolarz 'wyrabiający koła do wozu', miśkarz 'kastrujący wieprze'. Wymienione zawody to wyłącznie formy działalności mężczyzn. W całym materiale językowym dotyczącym nazw wykonawców zawodów udało się znaleźć tylko dwie profesje odnoszące się do kobiet: akuszerka / pani baba / babica 'wiejska położna, akuszerka' oraz szwacka 'krawcowa'.

---

²¹ H. Grochola-Szczepanek, *Język mieszkańców Spisza. Płeć jako czynnik różnicujący*, dz. cyt., s. 158.

Przestrzeń wiejska uwidacznia podział miejsc, które są dostępne tylko dla jednej płci i zamknięte dla przeciwnej. Kiedy dawniej kobiety rodziły w domach, mężowie nie mogli brać w tym udziału. Przy porodzie mogła być tylko któraś z najbliższych dla położnicy kobiet, na przykład: matka, teściowa lub starsza siostra oraz akuszerka. Wypasem owiec oraz wyrobem oszczypków trudnią się wyłącznie mężczyźni (bacowie, juhasi). Kobieta nie może się tym zajmować i nawet nie powinna przychodzić w odwiedziny do bacówki, bo wróży to niepowodzenie. W kościołach wiejskich istnieje do tej pory podział na strefę kobiecą i męską. Dla kobiet przeznaczone są miejsca z przodu, a dla mężczyzn z tyłu kościoła.

Dane językowe dostarczają informacji na temat cech charakterologicznych i wyglądu zewnętrznego mężczyzn i kobiet. Jeśli chodzi o pierwszy typ cech, układają się one w opozycyjnych kategoriach, na przykład: otwartość, towarzyskość – izolacja, mądrość – głupota, stateczność – impulsywność, dobroć – nieżyczliwość. W wioskowej przestrzeni szczególnie docenia się mądrego i zrównoważonego gospodarza. Z jego opinią liczą się inni mieszkańcy. Jest on poważany i szanowany we wsi, o czym mogą świadczyć określenia: mądry chłop, mądry człowiek, porządny gazda, chłopski rozum, chłopska zasada. W opinii mieszkańców mądrość powinna charakteryzować przede wszystkim mężczyznę, bo jak się mówi: „no baba jak to baba, ale jak chłop jest prosty (‘głupi’), to już całkiem źle”.

Zauważono, że w wielu kategoriach dotyczących charakteru liczniejsze są określenia dotyczące mężczyzn niż kobiet. Większa aktywność mężczyzn w sferze publicznej powoduje, że częściej poddawani są oni ocenie społecznej. Jako przykład może posłużyć kilka nazw odnoszących się do mężczyzny nieżyczliwego: buc, cham, gnida, kain, piernik, płony człowiek, skubaniec, skurczybyk, skurwiel oraz niezrównoważonego: halaburda, harpagan, narwaniec, norymniak, popyrtaniec. W ostatnim znaczeniu zarejestrowano także nową nazwę palikot, zapożyczoną od nazwiska polityka. Jako ciekawostkę można podać, że skłonność do przechwalania się posiadają także mężczyźni, wbrew potocznej opinii, że to cecha kobieca, o czym świadczą nazwy: as, bohater, chojrak, chwalidupa, filozof, gieroj, mudraś, zgrywus.

Wiele nazw określających postępowanie kobiet i mężczyzn ma charakter negatywny. Nie świadczy to jednak o powszechności

złego postępowania. Ekspresywizmy notujące cechy ujemne należy jedynie odczytywać jako:

zabezpieczenie przed upowszechnianiem się tychże negatywnie ocenianych zachowań; zabezpieczenie – poprzez szczegółowe wypunktowanie możliwości łamania przyjętej normy społecznej²².

Stanowią [one – przyp. red.] swego rodzaju niepisany kodeks moralny i społeczny, obowiązujący w zamkniętej (najczęściej w granicach jednej wsi) społeczności wiejskiej, w minimalnym zakresie korzystającej ze zinstytucjonalizowanych form regulujących stosunki społeczne²³.

Wygląd zewnętrzny, jak przyznają mieszkańcy, nie jest tak ważny jak charakter człowieka. Atrakcyjność fizyczną i urodę zauważa się u obydwu płci, ale traktuje się je drugoplanowo. Kiedy mówi się o atrybutach zewnętrznych mężczyzny lub kobiety, wymienia się zasadniczo te cechy, które mają znaczenie w ciężkiej pracy na roli lub w prokreacji. Uwaga skupia się na innych cechach kobiet i mężczyzn. U mężczyzny szczególnie ważna jest postawna i silna sylwetka. Informują o tym nazwy typu byk, chłopisko, fest chłop, pniak. Większość nazw rejestruje odstępstwa dotyczące wzrostu lub tuszy, na przykład: chłopina, chuderlak, góral niskopienny, karzełek, krząpielec, kurdupel, liliput, mały chłop, pępek, pipsar, pyrtek, suchotnik. Inne walory wyglądu zewnętrznego u mężczyzny nie są aż tak ważne, bo jak się powszechnie mówi: „Wystarczy, jeśli będzie chociaż trochę ładniejszy od diabła”.

Nieco więcej uwagi poświęca się atrakcyjności fizycznej kobiety. Trzeba jednak podkreślić, że kanon kobiecej urody na wsi jest zupełnie inny niż ten, który znamy z reklam i billboardów. Ładna i zgrabna baba to kobieta, która jest dość tęga i ma kobiece kształty: duże piersi, szerokie biodra i grube nogi. Kobieta szczupła, wątła, o figurze modelki postrzegana jest jako mało atrakcyjna, nieodpowiednia do rodzenia dzieci oraz nieprzydatna w gospodarstwie. Szczupłość kojarzona jest z brakiem siły, chorobą lub biedą. W określeniach dotyczących urody ocenie poddawane są kobiety młode i głównie niezamężne, na przykład:

---

²² J. Kaś, *Kulturowy stereotyp mężczyzny i kobiety w środowisku wiejskim. Na materiale gwar orawskich*, w: *Płeć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke, „Język a Kultura”, t. 9, Wrocław 1994, s. 121.

²³ Tamże.

„krasawica”, „krzesanica”, (*jak*) „lalka”, „łania”, „malina”, „róża”, „sarna”. W wyglądzie zewnętrznym podkreśla się naturalność i skromność. Kobieta powinna mieć długie włosy, które zacze- suje w warkocz z tyłu głowy, kiedy jest panną. Mężatka ucze- sana jest w koka lub w niektórych miejscowościach ma ułożony dookoła głowy warkocz w formie koła, czyli tak zwane kółko. Poprawianie urody u kobiet przez mocny makijaż jest ocenia- ne negatywnie. Za gorszące uważa się zbytnie odślanianie cia- ła u kobiet. Kobieta, która ubiera się i maluje zbyt wyzywająco, podlega ostrej krytyce. Według mieszkańców, w stroju i wyglą- dzie nie należy wyróżniać się od innych. Opinia ta znajduje po- twierdzenie w rzeczywistości.

Uderzające podobieństwo w ubiorze wśród mieszkańców i mieszkanki łatwo zauważyć w kościele. Części garderoby, jak: spódnice, sukienki, płaszcze, mają zwykle ten sam fason i uszyte są z takich samych materiałów. Kobiety starsze mają na głowach chustki w podobne wzory i kolory. Kolorystykę ubioru określają okresy roku liturgicznego. Przykładowo w czasie postu i adwentu obowiązują ciemne kolory w ubiorze, w okresie bożo- narodzeniowym i wielkanocnym kolory jasne, w dniu św. Szczepana kobiety zakładają czerwone chustki, a w Zielone Świątki dominuje kolor zielony²⁴.

Ważnym elementem stroju mężatki wiejskiej jest chustka na głowie, noszona bez względu na porę roku i pogodę. Spodnie uważane są za typowo męską część garderoby, dlatego w ogó- le nie chodzą w nich starsze kobiety. Starsi mężczyźni zawsze ubrani są w długie spodnie i koszule z długim rękawem, nawet w czasie upalnej pogody.

W przestrzeni domowo-rodzinnej

Płeć w przestrzeni domowo-rodzinnej określa występowanie lub brak pewnych praw i obowiązków. Inne wymagania stosuje się wobec synów, a inne wobec córek. Odmienne prawa przy- sługują pannie i kawalerowi oraz mężowi i żonie. Także w obo- wiązkach istnieje wyraźny podział na – męskie i kobiece.

---

²⁴ H. Grochola-Szczepanek, *Język mieszkańców Spisza. Płeć jako czynnik różnicujący*, dz. cyt., s. 258.

Domową przestrzeń zwykle wypełniają rodzice i dzieci, a w rodzinach wielopokoleniowych – także dziadkowie. Nadrzędną funkcję pełnią rodzice. Podejmują decyzje istotne dla wszystkich domowników, planują i organizują prace domowe i gospodarskie. Dziadkowie odgrywają mniejszą rolę w podejmowaniu decyzji ze względu na mniejszy udział w pracach gospodarskich. Dzieci oraz osoby młode, niezamężne (kawalerowie i panny) pełnią funkcję podrzędną. Podlegają zarządzeniom i kontroli dorosłych. Okazują bezwzględne posłuszeństwo i szacunek rodzicom. Ma to przejaw między innymi w sposobie zwracania się do rodziców. Charakterystyczne jest powszechne używanie neutralnych nazw *mama*, *tata* oraz tak zwanego *pluralis maiestaticus*, czyli form liczby mnogiej typu: „Dajcie mi mammo chleba z masłem”, „Gdzie byliście tato”. Duża liczba ekspresyjnego nazewnictwa dzieci i osób młodych świadczy o tym, że osoby niedorose nie mają takiego poważania jak dorośli. Są niekiedy adresatami żartów i lekceważenia ze strony dorosłych, o czym świadczy cała gama dosadnych określeń typu: *gówniarz*, *jeszcze mleko ma pod nosem*, *smark*. Wytykana jest w nich niedorosłość, niezaradność i zależność od osób dorosłych. Szczególnie dużo ekspresji zawierają licznie występujące określenia niegrzecznych chłopców.

Już od najwcześniejszych lat małym mieszkańcom i mieszkańcom towarzyszy przypisanie do jednej ze sfer: męskiej bądź kobiecej. Chłopiec dużo czasu spędza w męskim towarzystwie. Początkowo przygląda się, a później uczestniczy w pracach i zajęciach, które wykonuje jego ojciec lub dziadek. W ten sposób wychowywany jest przyszły gospodarz. Warto wspomnieć, że gospodarstwo rolne przekazywane jest przez rodziców zawsze synowi. Dziewczyna przebywa zwykle w otoczeniu swojej matki lub babci. Od nich uczy się prac domowych i gospodarskich oraz nabywa wiedzy życiowej. Jest to etap wstępny do dorosłego, samodzielnego życia.

Ojciec przysposabia syna do prac w gospodarstwie (uprawa roli, hodowla, drobne rzemiosło). Młoda dziewczyna uczona jest przez matkę, jak dbać o dom i jego domowników (gotowanie, prace gospodarskie). Przygotowanie do życia miało istotne znaczenie dawniej, kiedy każda rodzina wiejska była samowystarczalna i na wszystkich członkach rodziny spoczywał obowiązek wykonywania prac gospodarskich²⁵.

---

²⁵ Tamże, s. 214.

Młode osoby uczą się nie tylko samej pracy, ale także poznają zasady, które obowiązują mężczyznę i kobietę. Okres młodości to czas spotkań z rówieśnikami i nawiązywania bliższych znajomości. Młodemu mężczyźnie zezwala się na udział w zabawach, spotkaniach towarzyskich, na włóczenie się, picie alkoholu. Młodej kobiecie nie pozwala się na takie bez troskie spędzanie czasu. Według informacji od starszych respondentów, dawniej panna miała jeszcze więcej ograniczeń. Przykładowo, dziewczyna nie mogła sama pójść na zabawę. Musiała czekać, aż przyszedł po nią do domu kawaler i poprosił, aby poszli razem. Kawaler mógł pójść sam lub w towarzystwie kolegów na zabawę. Odmiennie traktowana jest płeć także w kwestii seksualnych kontaktów przed ślubem. Kiedy mówi się o czystości przedślubnej, ma się na myśli tylko kobietę. Panna nie powinna zwracać na siebie uwagi. Jak wynika z badań, dochowanie niewinności do momentu zamążpójścia „było podstawowym obowiązkiem moralnym u wszystkich ludów słowiańskich”²⁶.

Obowiązkiem matki jest przestrzeganie córki przed zgubnymi skutkami kontaktów seksualnych. Pojęcie cnoty i dziewictwa nie ma odniesienia do mężczyzny. Poza tym panuje ogólne przyzwolenie na przedmałżeńskie kontakty seksualne mężczyzn. Potwierdza to opinia powszechnie znana i powtarzana zarówno przez mężczyzn, jak i kobiety, że: „Mężczyzna musi się wyszumieć przed ślubem”.

Za jeden z przełomowych momentów w życiu mężczyzny i kobiety uważa się zawarcie małżeństwa. Wejście w stan małżeński podnosi pozycję mężczyzny i kobiety w rodzinie. Zwłaszcza dla kobiety jest to dowartościowanie, bo według opinii mieszkańców, kobieta może się realizować tylko w małżeństwie, u boku męża, jako żona i matka. Małżonkom przysługują nowe przywileje, między innymi oficjalne uczestniczenie w uroczystościach i spotkaniach rodzinnych oraz wspólne podejmowanie decyzji. Traktuje się ich poważniej, z większym szacunkiem jako ludzi dojrzałych i bardziej odpowiedzialnych. Stan małżeński nakłada także pewne obowiązki względem rodziny i społeczności lokalnej. Oczekiwania ze strony rodziny są następujące: praca w gospodarstwie, zgodne pożycie oraz potomstwo, a – lokalnej

---

²⁶ M. Szymczak, *Polskie gwarowe nazwy panny mającej nieślubne dziecko*, w: *Symbolae philologicae in honorem Witoldi Taszycki*, „Prace Komisji Językoznawstwa PAN” 17, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. 367.

społeczności – postępowanie według przyjętych zasad i zwyczajów. Po ślubie kobieta przychodzi do domu męża. Gdy rodzina męża nie ma zbyt dużego majątku rolnego lub w rodzinie żony potrzeba młodego gospodarza, mężczyzna zamieszkuje u żony, ale taka sytuacja zdarza się rzadko.

Na wsi małżeństwo ma bezpośredni związek z rodzicielstwem. Bycie tylko żoną nie realizuje w pełni sensu kobiecej egzystencji w rodzinie. Dopiero macierzyństwo, które uważane jest za najważniejszą rolę kobiecą, dopełnia wizerunku kobiecości. Obowiązek opieki i wychowania dzieci spoczywa na kobiecie. Mężczyzna nie uczestniczy w codziennym procesie pielęgnacji i opieki nad dziećmi. Włącza się w wychowanie, kiedy trzeba podjąć ważne decyzje, na przykład w sprawie dalszej edukacji dzieci. Pozycja matki, która dba o swoje dzieci i dobrze je wychowuje, cieszy się ogromnym uznaniem w rodzinie i społeczności wiejskiej.

Podstawowe zajęcie ludzi mieszkających na wsi to uprawa roli, hodowla zwierząt oraz prace gospodarskie. Model organizacji pracy w tradycyjnym gospodarstwie opiera się na wyrażonym podziale obowiązków na męskie i kobiece, o czym informują określenia: chłopska robota i babska robota. Do zakresu męskich obowiązków należą: ciężkie prace w polu i gospodarstwie, takie jak na przykład koszenie, orka, wywóz obornika. *Gazda* dba o swoje zwierzęta i sprzęty oraz o porządek w stajni, stodole i polu. W odpowiednim czasie wykonuje prace gospodarskie. Mężczyzna (mąż, ojciec) planuje i podejmuje ważne decyzje dotyczące gospodarstwa oraz rodziny. Pozostali domownicy muszą się liczyć z jego zdaniem, bo jak się mówi: „Chłop jest głową rodziny, a baba tylko szyją”. Mężczyzna jako głowa rodziny jest odpowiedzialny za zapewnienie materialnego bytu rodzinie, co wiąże się także z pracą i zarabkowaniem poza swoim gospodarstwem. Jak pisze Halina Pelcowa:

roboty chłopskie wiążą się głównie z pracą poza domem i z materialnym utrzymaniem rodziny, roboty zaś babskie to wychowanie dzieci, dbałość o dom i zwierzęta domowe²⁷.

Do obowiązków kobiety należą prace domowe, takie jak: sprzątanie w domu i obejściu, gotowanie, pranie. Kobieta

---

²⁷ H. Pelcowa, *Społeczne i kulturowe uwarunkowania słownictwa gwarowego a determinanty płci*, w: *Modernizm i feminizm. Postacie kobiece w literaturze polskiej i obcej*, red. E. Łoch, Lublin 2001, s. 258.

troszczy się o pożywienie, ubranie i sprzęty wszystkich domowników. Mężczyzna nie bierze udziału w tego typu czynnościach. Do zadań gospodyni należą także prace gospodarskie: zajmowanie się drobiem, dojenie krów oraz praca w polu. Jak już było wspomniane wcześniej, jednym z głównych obowiązków kobiety jest opieka i wychowanie dzieci.

Mając na uwadze przestrzeń domowo-rodzinną, warto podkreślić, że aktywność kobiety obejmuje wiele różnorodnych obowiązków (praca w domu, wychowanie dzieci, praca w gospodarstwie). Aktywność mężczyzny ukierunkowana jest głównie na pracę w swoim gospodarstwie bądź poza nim w celach zarobkowych. O obowiązkach domowych mężczyzny mówi następująco, żartobliwe powiedzenie: „Obowiązek chłopski w domu jest tylko taki: zegar nakręcić i dzieci policzyć”. W opinii mieszkańców ważniejsze miejsce w domu i rodzinie zajmuje kobieta niż mężczyzna, co wyrażane jest także w powiedzeniach tego typu: „W domu chłop trzyma tylko jedno węgło ('bok domu'), a baba aż trzy”.

Przestrzeń nieodpowiednia

Płeć w społeczności wiejskiej podlega wielu ograniczeniom. Niektóre z nich już zostały wspomniane w dwóch poprzednich akapitach na temat przestrzeni domowo-rodzinnej i publicznej. Tutaj zwrócimy uwagę na wybrane aspekty natury obyczajowej i seksualnej.

W sferze obyczajowości i relacji męsko-damskich przyjęte są inne odmienne zachowania dla mężczyzn i dla kobiet. Widok palącego lub pijącego piwo obok sklepu mężczyzny nie budzi żadnych komentarzy, natomiast kobieta w takiej sytuacji prowokuje ostre potępienie i krytyczne uwagi. To, co uchodzi mężczyźnie, na przykład używanie wulgarnych wyrazów i przekleństw, palenie papierosów, nadużywanie alkoholu, awanturnictwo oraz szukanie przygód erotycznych, jest niedopuszczalne i ostro piętnowane u kobiet. Większe przyzwolenie na niemoralne zachowania mężczyzn panuje zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet. Na zdradę męża przymyka się oczy i nie jest on tak potępiany, jak niewierna żona. Krytyce podlega kobieta mająca nieślubne dziecko, natomiast nic nie mówi się o „sprawcy” ciąży. Pannę z dzieckiem dawniej spotykało ostre napiętnowanie moralne.

Nie przysługiwały jej takie prawa, jak innym matkom, między innymi nie mogła zajmować miejsca w kościele. Musiała stać w przedsionku lub w bocznym korytarzu, zwanym *babińcem*. W bezdzietnym małżeństwie winę za brak dzieci przypisuje się kobiecie. Nie mówi się nic o bezpłodnym mężczyźnie. Także na kobietę kieruje się niezadowolenie jej męża i rodziny, kiedy rodzi kolejną córkę, a nie syna. Ojciec oczekuje urodzenia syna, bo chce mieć następcę. Takie nastawienie występowało dawniej nie tylko u ludu, ale także w rodzinach szlacheckich, „ceniono w Polsce bardziej urodziny chłopca, zwłaszcza pierworodnego kontynuatora rodu, niż dziewczynki”²⁸.

Współżycie seksualne otoczone jest dyskrecją i nie prowadzi się na ten temat rozmów, nawet wśród małżonków²⁹. Nazbyt śmiałe wypowiedzi na tematy związane z seksem wzbudzają oburzenie u mieszkańców, zwłaszcza u kobiet. Tematem tabu jest też menstruacja i ciąża. Obydwa te stany są skrywane przez kobietę. Wśród starszych mieszkańców istnieje wiele przesądów związanych z ciążą i menstruacją, na przykład kobiecie podczas menstruacji nie wolno stykać się z przygotowywanymi pokarmami, a zwłaszcza z ciastem, bo ulegną zepsuciu.

Nowa przestrzeń

Dynamiczne przemiany, które zachodzą w ostatnich latach, otwierają nowe przestrzenie działalności, a także możliwości dla kobiet i mężczyzn na wsi. Wzrost poziomu wykształcenia oraz coraz większa zawodowa aktywność sprzyjają orientacji na miejskość, co wyraża się nowym stylem życia, ubierania się, spędzania wolnego czasu oraz w innym światopoglądzie.

Pracę dorywczą lub stałą w mieście podejmują już nie tylko mężczyźni, ale coraz częściej kobiety. Na wsiach jest coraz więcej rodzin, w których oboje małżonkowie pracują poza rolnictwem. Zdarza się też tak, że to właśnie kobieta pracuje, a mąż pozostaje w domu. W nowej sytuacji tradycyjny podział obowiązków nie jest już możliwy. Jeśli mężczyzna przebywa stale w pracy poza domem, pozostająca w domu kobieta przejmuje

---

²⁸ H. Wiśniewska, *Świat ptci baroku zaklęty w słowach*, Lublin 2003, s. 21.

²⁹ Por. A. Krawczyk-Tyrpa, *Tabu w dialektach polskich*, Bydgoszcz 2011, s. 111-134.

chłopskie obowiązki. Jeśli oboje rodzice pracują, w domu dzielą się pracami i opieką nad dziećmi. W przypadku, gdy kobieta pracuje i utrzymuje rodzinę, mężczyzna przejmuje babką robotę.

Nowe zajęcia pozarolnicze na wsi odnajdujemy w nazwach typu: biznesmen, fachowiec, handlarz, inżynier, komputerowiec, kupiec, monter, przemysłowiec, zagranicznik. Więcej jest nazw męskich, ale zawodowa aktywność kobiet także zaczyna być dostrzegana, na przykład: *gospoia*, *handlarka*, *kupiecka*, *opiekunka*, *piekarka*, *sklepowa*. W jednej z miejscowości funkcję *sołtysa* pełniła przez kilka lat kobieta i powstała nowa nazwa *sołtyska*. Podobnie w kilku wsiach listy przynosi nie *listonosz*, lecz *listonoszka*³⁰.

Nowe sytuacje stawiają także nowe wymagania przed płcią. Kobieta, która pracuje w mieście, musi się nauczyć prowadzić samochód, bo często jest to jedyna forma komunikacji do miejsca, w którym pracuje. Niekiedy trzeba zmienić swój styl ubierania i fryzurę, aby nie różnić się od innych osób w pracy. Mężczyzna, który pozostaje w domu i opiekuje się dziećmi, poszerza swoją wiedzę i umiejętności w zakresie prac domowych, na przykład gotowania, prania i pielęgnacji dzieci.

Częsty kontakt z kulturą masową poprzez telewizję, Internet i telefonię komórkową wpływa także na zmiany światopoglądowe mieszkańców wsi. Zauważa się postępującą liberalizację poglądów w kwestiach obyczajowych, głównie wśród młodszych mieszkańców.

Zakończenie

Kończąc rozważania nad płcią w przestrzeni wiejskiej, należy podkreślić kilka najistotniejszych cech tej kategorii: oparcie na wielowiekowej tradycji, odmienność od kultury ogólnej, opozycję świata męskiego i kobiecego oraz stopniową zmienność. Tradycyjny model funkcjonowania płci, oparty na wyraźnym podziale praw i obowiązków, ma swoje uzasadnienie w specyfice życia małej społeczności wiejskiej. Wypływa z dbałości o należytą organizację prac domowych, gospodarskich oraz ogólnowiejskich,

---

³⁰ Słowniki języka polskiego nie notują wymienionych tu form żeńskich: *kupiecka*, *piekarka*, *sołtyska*, z wyj. *listonoszka*.

a także – o zachowanie stosownych relacji pomiędzy członkami rodziny i całej społeczności. Nieuchronny wpływ kultury ogólnej na tradycyjny układ płci w środowisku wiejskim powoduje coraz większą unifikację, a przez to zmniejszanie różnic pomiędzy wsią a miastem.

BIBLIOGRAFIA

- Aktorzy życia publicznego. Płeć jako czynnik różnicujący*, red. R. Siemieńska, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003.
- Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1-2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2005.
- Głażewska E., Kisio U., *Komunikacja niewerbalna. Płeć i kultura. Wybór zagadnień*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.
- Grochola-Szczepanek H., *Badania języka mieszkańców wsi w kontekście przemian społecznych*, „Socjolingwistyka” 2013, 27, s. 43-53.
- Grochola-Szczepanek H., *Język mieszkańców Spisza. Płeć jako czynnik różnicujący*, Prace IJP PAN 139, IJP PAN, Kraków 2012.
- Gromkowska A., *Kobiecość w kulturze globalnej. Rekonstrukcje i reprezentacje*, Wydawnictwo Wolumin, Poznań 2002.
- Janion M., *Kobiety i duch inności*, wyd. 2, Sic!, Warszawa 2006.
- Jazowski A., *Opowieści ludu spiskiego*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1967.
- Kartoteka Słownika gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN, Kraków.
- Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J., *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.
- Kąś J., *Kulturowy stereotyp mężczyzny i kobiety w środowisku wiejskim. Na materiale gwar orawskich*, w: *Płeć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke, „Język a Kultura”, t. 9, Wiedza o Kulturze, Wrocław 1994, s. 119-130.
- Kąś J., *Słownik gwary orawskiej*, wyd. 2, Księgarnia Akademicka, Kraków 2011.
- Krawczyk-Tyrpa A., *Tabu w dialektach polskich*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2011, s. 111-134.
- Pakszysz E., Heller W., *Humanistyka i płeć III. Publiczna przestrzeń kobiet: obrazy dawne i nowe*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999.
- Pelcowa H., *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania słownictwa gwarowego a determinanty płci*, w: *Modernizm i feminizm. Postacie kobiece w literaturze polskiej i obcej*, red. E. Łoch, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001, s. 257-267.
- Płeć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke, „Język a Kultura”, t. 9, Wiedza o Kulturze, Wrocław 1994.

- Renzetti C.M., Curran D.J., *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, przekł. A. Gromkowska-Melosik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Siemieńska R., *Nie mogą, nie chcą czy nie potrafią? O postawach i uczestnictwie politycznym kobiet w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.
- Sikora K., *Grzeczność językowa wsi*, cz. 1, *System adresatywny*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2010.
- Słownik gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN, t. 1, red. M. Karaś, Ossolineum, Wrocław – Kraków 1981; t. 3, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Ossolineum, Wrocław – Kraków 1991.
- Spain D., *Gendered Spaces*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill-London 1992.
- Szymczak M., *Polskie gwarowe nazwy panny mającej nieślubne dziecko*, w: *Symbolae philologicae in honorem Witoldi Taszycki*, „Prace Komisji Językoznawstwa PAN” 17, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. 366-372.
- Wiśniewska H., *Świat płci baroku zaklęty w słowach*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003.
- Zborowski J., *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, oprac. i uzupełn. z materiałów autora przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kier. J. Okoniowej, Wydawnictwo DWN, Zakopane – Kraków 2009.